

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

Т. В. Куриленко

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**до семінарських занять з навчальної дисципліни
«Соціальна та комунікативна етика»**

Рекомендовано Методичною радою НУК

2025

УДК 172:177(076)

К93

Автор

Т. В. Куриленко, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та філософії Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Рецензент

О. В. Патлайчук, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та філософії Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Рекомендовано Методичною радою НУК

Куриленко Т. В.

К93 Методичні рекомендації до семінарських занять з навчальної дисципліни «Соціальна та комунікативна етика» / Т. В. Куриленко. – Миколаїв : НУК, 2025. – 60 с.

Уміщено плани семінарських занять з навчальної дисципліни «Соціальна та комунікативна етика». Структура кожного заняття включає план семінару, ключові поняття та терміни з теми, питання для самоперевірки, тематику рефератів, методичні поради до кожного питання теми семінару з метою оптимальної організації процесу підготовки студентів до семінарського заняття, а також список рекомендованої літератури.

Навчальна дисципліна «Соціальна та комунікативна етика» є вибірковою (є освітнім компонентом за вибором студента), належить до циклу дисциплін соціально-гуманітарного спрямування, які сприяють більш повному розумінню соціальних та гуманітарних аспектів майбутньої професії.

Призначено для здобувачів вищої освіти всіх спеціальностей першого (бакалаврського) рівня навчання.

УДК 172:177(076)

© Т. В. Куриленко, 2025

© Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, 2025

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ТА ПРЕДМЕТ ЕТИКИ

1. Етика та «ethos».
2. Предмет і структура етики.
3. Місце і цінність етики в системі сучасного гуманітарного знання.

Основні поняття для опрацювання: *етос, етика, мораль, практична філософія, аксіологія, загальнолюдські цінності.*

У першому питанні доцільно з'ясувати історію виникнення терміна «етика», його первинний зміст та наступні зміни, які пов'язані з творчим спадком відомого давньогрецького філософа Арістотеля. Слід зазначити, що термін «етика» походить від давньогрецького слова «ethos», яке спершу означало спільне житло, домівку, звірине лігвище тощо, пізніше – звичай, норів, правило, характер. Змістовне розкриття цього питання передбачає також з'ясування витоків поняття «мораль», яке має латинське походження, в обіг це поняття було введено давньоримським мислителем, відомим оратором та політичним діячем Цицероном.

Друге питання присвячено розгляду предмета етики, зв'язку етики з мораллю та моральністю. Арістотель як засновник етики як теорії (в античному розумінні), визначав, що метою етики є вчинки, і тим самим у системі наук (знань) класифікував її як практичне знання, як практичну філософію. Історичний розвиток предмета етики, і в цілому – етичних знань від античності до сучасності потребував рефлексії щодо структури етики. Історія етики, теоретична етика, прикладна етика – це своєрідні «три кити», які структурують систему

етичного знання. Кожна з цих частин внутрішньо диференційована, має низку своїх питань і проблем, дискусії щодо яких свідчать про їх «відкритий», незавершений зміст та сенс.

Розглядаючи третє питання про місце і цінність етики в системі сучасного гуманітарного знання, слід відзначити, що етична проблематика наявна в різних сферах культури та науки. Про етичні цінності, правила, норми, принципи йдеться в наукових дискусіях і дослідженнях у галузях педагогіки, психології, культурології, лінгвістики, історії, соціальної філософії та соціології, юриспруденції, в економічних та політичних науках. Смісложиттєві питання та пошуки людини мають філософсько-етичний, світоглядний характер. Важко уявити мистецтво, релігійне світобачення без ціннісного осереддя, в якому неодмінно вплетена ця складна, невичерпно безмежна присутність етичного смислу.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Як змінився предмет етики від античних часів до сьогодення?
2. Як Ви розумієте тезу про те, що етика є практичною філософією?
3. Сформулюйте фундаментальні питання (проблеми) етики.
4. У чому полягає відмінність етики від психології?
5. Актуальність прикладної етики.

Тема рефератів:

1. Арістотель як засновник етики.
2. Предмет етики: історичні зміни.
3. Східна та західна парадигма в етиці: порівняльний аналіз.
4. Сучасна етика: панорама ідей.
5. Типологія етичних вчень.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ МОРАЛІ

1. Поняття моралі. Мораль та моральність.
2. Сутність, структура, функції моралі.
3. Особливості моральних норм. Норми категоричні, імплікативні, консенсуальні.

Основні поняття для опрацювання: *мораль, моральність, особистість, самосвідомість, норма, моральний ідеал, принцип, регулятив, імператив.*

Розгляд питань даної теми характеризує мораль як складний, багатоаспектний феномен, пізнання сутності якого неможливе без розуміння природи, структури, сфери та особливостей функціонування.

У першому питанні, розглядаючи зміст поняття «мораль», слід звернутися до етимології (історії походження слова). Воно виникло в латинській мові, пов'язано з діяльністю римського мислителя, оратора, політичного діяча Цицерона. Пізніше з'являється слово моральність (щодо його походження відсутня точна хронологія та авторство). Ці поняття мають однакову кореневу основу (проте не в усіх мовах це простежується) і в етичних теоріях використовуються для позначення різних аспектів морального досвіду людини: індивідуального та суспільного, сфери свідомості та сфери вчинково-поведінкової. Слід звернути увагу на ознаки моралі: її ідеальний характер, антиномічність (суперечливість об'єктивного та суб'єктивного, необхідності та свободи тощо), імперативність.

У другому питанні увагу треба зосередити на осмисленні сутності і моралі, що передбачає з'ясування її основних

компонентів та їх взаємозв'язків. У дослідженні сутності моралі виділяються два різних підходи. Один пов'язаний з виведенням природи моралі з якоїсь єдиної субстанційної основи, другий – з пошуком та обґрунтуванням властивих саме їй рис, які виводяться з розумно визначеного інтересу людини, орієнтованого на її природні потреби. Принципи моралі розглядаються як апріорні, такі, що не виводяться з досвіду, і є істинами чистого розуму – в першому підході. У такий спосіб мораль виведена за межі історичного процесу її формування та розвитку. Другий підхід наголошує на тому, що принципи моралі мають історичне походження і породжуються різними соціальними практиками. Кардинально різні погляди на сутність моралі пов'язані з поділом цілісності моральної свідомості на раціональну та емоційну сфери. При цьому розумно-вольовий початок ототожнюється з сутнісним у моральному досвіді людини, а емоційно-чуттєве начало біологізується (або тлумачиться як асоціальне). Плідною є позиція синтезу багатого досвіду суспільних відносин, орієнтованого на багатство чуттєвого досвіду та раціонального вибору діяльності. Структурно мораль утворюють дві сфери – моральна свідомість і моральна практика (моральність), кожна з яких має свою будову та особливості. Моральну практику утворюють моральна діяльність і моральні відносини. Далі. Зверніть увагу, що у сучасній етичній навчальній, науково-популярній літературі існують різні варіанти функціонального аналізу або опису функцій моралі. Проте серед найважливіших функцій моралі виокремлюють регулятивну, оцінно-імперативну, комунікативну, пізнавальну, виховну, орієнтаційну. Цей поділ є умовним, оскільки ці функції часто перетинаються. Наприклад, регулятивна функція містить оцінно-імперативну й орієнтаційну, а виховна – пізнавальну та комунікативну. Важливо те, що функціональний підхід до вивчення моралі має певні обмеження, оскільки мораль, а водночас і найвищі вселюдські цінності, можуть розглядатися як засіб досягнення локальних цілей – прагматичних, політичних тощо.

Третє питання присвячено розгляду особливості моральних норм. Увесь соціокультурний досвід, практична діяльність людей у різних сферах життя є так чи інакше унормованими. Серед розмаїття норм слід виокремити соціальні норми. Вони утворюють систему, що складається з таких видів норм, як категоричні (значущість їх є абсолютною, навіть коли вони не завжди й не скрізь реалізуються), імплікативні (їх значущість залежить від історичних, соціокультурних умов), консенсуальні (значущість стверджується лише шляхом розумного рішення, зміст якого формується на підставі доброї волі учасників). Моральні норми зазвичай порівнюють з правовими нормами. Але разом з цим (як доповнення до правового порівняння), моральні норми характеризуються як категоричні, вони завжди максимізують вимогу(и), в них мова йде про належне, яке не завжди збігається з дійсним (дійсністю).

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Зіставте та з'ясуйте особливості понять «етика», «мораль», «моральність».
2. Визначте антиномії моралі.
3. Норма, ідеал, принцип, цінність – у чому їх відмінність?
4. Структура основних елементів моралі. Дайте їх характеристику.
5. Чому моральна поведінка людини є найскладнішою?

Теми рефератів:

1. Етична концепція Г. Гегеля: мораль, моральність і право.
2. Етичні концепції походження моралі.
3. Моральні цінності, їх специфіка та ієрархія.
4. Нігілізм в етиці.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.

3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навч. посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

ТЕМА 3. ЕТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

Заняття 1

1. Добро та зло – бінарний код моралі. Благо та добро.
2. Суцце та належне як категорії етики.

Основні поняття для опрацювання: *суцце, належне, благо, добро, зло, цінності, особистість, самосвідомість.*

Категорії (лат. *kategoria*) – найбільш загальні поняття етики, що розкривають суттєві сторони морального життя суспільства та закріплюють загальноцінне в ньому як необхідну міру людяності. В історії етики сформувався поняттєвий ряд етичних цінностей, що здобули статус етичних категорій.

Моральні цінності в системі етичного знання конкретизуються в категоріях етики, до яких відносить благо, добро і зло, обов'язок, совість, відповідальність, честь і гідність, смисл життя і щастя. Названі категорії характеризуються як «сутнісні». Поряд із ними названо ряд категорій, що визначені як «структурні». Це – норма, принцип, оцінка, ідеал, звичай, вчинок тощо.

У першому питанні розглядається діалектична пара категорій «добро-зло», з якої розпочинається категоріальний ряд етичного знання і які в системі категорій відіграють роль «вихідних». Добро в його сутнісному вимірі – це те, що утверджує розумність і моральність людини. Зло – це те, що гальмує розвиток або руйнує, спотворює і нищить у людині її людські якості. Лише з позицій такого

критерію відкривається справжня цінність будь-яких людських вчинків, а отже, і підстава оцінювати їх як добро або як зло. Поняття добра пов'язується також із творенням корисного і красивого. Слід вирізняти емпіричний та теоретичний рівні уявлень про добро: як матеріальну умову життя (матеріальне добро) і духовне добро (духовну умову життя). З розвитком етики сформувалися численні точки зору на проблему сутності добра і зла. Найчастіше їх поділяють на дві групи – моральний абсолютизм і моральний релятивізм. Щодо категорії «зла», слід наголосити, що осмислення зла відбувається у зіставленні з добром: чи зло має самостійне існування (воно – субстанційне), чи зло є лише відсутністю добра (несубстанційність зла). Важливо розрізняти зло, що є наслідком переконань, та зло, є наслідком незнання шляхів до добра, тобто відсутністю досвіду творення стосунків. Крім пари категорій «добро-зло» є категорія «благо». Благо як втілення всього, що має позитивний ціннісний зміст. В історії етики поняття «благо» визначалося як провідне, як «те, до чого все прагне», а в ієрархії цінностей – найвища цінність (Платон). Однак Арістотель вважав за необхідне розрізняти благо з огляду на мету, засоби, сферу вияву тощо. Але, зрештою, під поняттям «благо» мав на увазі щастя.

Друге питання присвячено розгляду пари категорій «суще-належне». Сущє у класичній філософсько-етичній традиції – це синонім буття або ж сукупність багатоманітних проявів буття. Належне – категорія етики, що позначає ідеальний стан буття, протиставлений безпосередньо сущому як його взірєць і мета. В етиці належне конкретизується у категорії морального обов'язку. На основі протиставлення належного і сущого розгортається вся етична проблематика. Ця пара категорій утворює вертикальну вісь людського буття, а пара категорій «добро-зло» його горизонтальну вісь, а разом вони окреслюють своєрідну систему координат, в якій і здійснюються людські вчинки, вибори, рішення.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Добро потребує особистості для свого втілення. А зло?
2. У чому відмінність природного, морального та метафізичного зла у концепції А. Августина?
3. Зіставте поняття морального та соціального зла. Чи можна вважати їх тотожними?
4. Чи є відмінність між добром та добротою? Що важливіше?
5. Співставте поняття суще та належне. Як співвідносяться бажане та належне?
6. Розкрийте зміст власної системи моральних цінностей.

Теми рефератів:

1. Абсолютність добра як проблема світоглядних пошуків людини.
2. Образ зла в сучасній культурі.
3. Х. Аренд: «банальність зла».
4. Добро та зло: трактування й основні концепції.
5. Проблема сенсу життя та його пошуків.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навч. посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

Заняття 2

1. Поняття обов'язку. Борг vs обов'язок.
2. Відповідальність. Види відповідальності.
3. Справедливість: поняття та проблема людських стосунків.

Основні поняття для опрацювання: *належне, чеснота, обов'язок, необхідність, борг, «відповідальність за(...)», «відповідальність перед(...)», справедливість.*

У першому питанні слід зіставити поняття обов'язку та необхідності. Поняття обов'язку фіксує наявну суперечність цінностей суспільного та індивідуального життя. Розрізнити обов'язок як дещо зовнішньо необхідне (так людина лише частково реалізує свій моральний потенціал) та як внутрішньо необхідне. У такому разі, виконуючи обов'язки, людина реалізує свою суспільну природу, але реалізує її в межах і способом, що визначені до неї і за неї. Це «зовнішні» обов'язки. Обов'язок – це перетворення вимог моральності, загальних для багатьох людей, в особисте завдання людини, сформульоване стосовно її становища і ситуації, в якій вона перебуває у цей момент. Поняття морального обов'язку пов'язане з виконанням прийнятного (належного) у суспільстві. Слід зазначити, що категорія обов'язку відображає розумне самовизначення людини, яка власним буттям утверджує не тільки цінності людського роду, а й цінність власної особи. Зверніть увагу на три аспекти морального обов'язку, в яких розкривається його зміст: 1) як підпорядкування чуттєвих нахилів, спонук розумно виробленим засобам самоутвердження; 2) це діяльність, яка пов'язана з опануванням суспільного досвіду як основи, джерела людяності; 3) як самовдосконалення власними зусиллями з метою викоринити вади характеру, недоліки поведінки, небажані схильності тощо. Важливо зазначити, що людина має зобов'язання перед собою (моральні імперативи налаштовують особистість на виконання моральних зобов'язань щодо себе самої) і перед іншими людьми.

Важливо, що всі інші види зобов'язань (родинні, батьківські, професійні тощо) впливають з названого вище й охоплюються ним, наприклад, захист рідної землі, рідної домівки, уславлення своєї родини, свого народу, здійсненні професійної діяльності тощо.

У другому питанні йдеться про поняття відповідальності, яке характеризує міру відповідності поведінки особи (групи, держави) наявним вимогам, чинним суспільним нормам, правилам, правовим законам, а також співвідношення обов'язку і міри його виконання особою (соціальною групою, державою). Відповідальність сприяє дотриманню в суспільстві злагоді, балансу, інтересів справедливості, добропорядності у стосунках між людьми. Відповідальність розрізняють (залежно від покладеного в основу поділу критерію) на: 1) особисту, групову (колективну) – критерієм тут є характер дій конкретного суб'єкта; 2) правову, економічну, моральну, політичну, соціальну, екологічну, професійну тощо – критерієм тут є форма вияву відносин і норм. Крім того, відповідальність може бути «за щось» (за що людина несе відповідальність) та «перед ким» (кому вона відповідає за свої дії). Відповідальність «за щось» може бути різною – моральна (перед власною совістю, перед іншими людьми за свої вчинки та їхні наслідки), правова, матеріальна, дисциплінарна. Відповідальність «перед ким» так само може бути різною: перед собою, іншою особою, суспільством.

У третьому питанні важливо зазначити, що категорія справедливості є одним із фундаментальних принципів виміру моральності суспільних та міжособистісних стосунків і охоплює широкий спектр стосунків у сфері соціального, економічного, політичного, правового життя суспільства. Зверніть увагу, що уявлення про справедливість пов'язані з ідеєю рівності та нерівності. Поняття справедливості історично складається у двох модифікаціях. Перша етимологічно пов'язана з поняттями «благо», «добро», «багатство», «право». Друга – з помстою, відплатою за вчинене зло. Людські корені поняття

справедливості – це пристрасть до помсти та почуття рівності. Пропрацюйте характеристики справедливості, надані Арістотелем: справедливе у моральних якостях людини як серединне між двома крайнощами, справедливість у сфері права – як пропорційність, «розподільча справедливість», яка поділяється на зрівняльну і пропорційну і залежить від конкретних заслуг людини. Важливо зазначити, що проблема справедливості як способу регулювання соціального життя, міжособистісних стосунків залишається актуальною та дискусійною і в наш час. Оскільки несправедливість народжує відчуття безпорадності перед життям, спричиняє руйнування моральності стосунків, а от дія принципу справедливості як належної оцінки моральних чеснот особистості надихає на творчість.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Соціальний та особистий сенс поняття «обов'язок».
2. Бажання, можливості, обов'язок – у чому їх відмінність?
3. Види обов'язків та особливості морального обов'язку.
4. Які види етичної відповідальності ви знаєте?
5. Які види справедливості описував Арістотель?
6. Поясніть особливості розподільної та урівнюючої справедливості.
7. Який зв'язок між справедливістю та рівністю?
8. Чи пов'язана справедливість з помстою?

Теми рефератів:

1. Справедливість: історія та теорія поняття.
2. Справедливість як соціально-інституційна проблема.
3. Справедливість як моральна, особиста, правова, соціально-економічна категорія (поняття).
4. Справедливість як універсалія культури.
5. Етика відповідальності К.-О. Апеля.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібідь, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Лібідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Лібідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навч. посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

Заняття 3

1. Честь і гідність як форми моральної самосвідомості.
2. Совість, сором як моральний вимір самосвідомості.

Основні поняття для опрацювання: *чеснота, честь, гідність, совість (сумління), сором, страх, вина, провина, покаєння, каяття, прощення.*

У першому питанні йдеться про категорії стверджувальної (позитивної) самооцінки. Категорія честі – це категорія, що відображає соціальність людини, її належність до конкретного типу спільноти. Людина ідентифікує себе з певним соціальним цілим, усвідомлює себе як носій його чеснот. За цією ознакою говорять про честь стану, корпоративну, професійну тощо. Наявність честі засвідчує, що людина не лише формально належить до спільноти, але й особистісно причетна до її життєдіяльності через дотримання, неухильне виконання вимог свого середовища. Проте, це не означає, що особа лише виконує вимоги середовища і не може виступати від власного імені. Поняття честі, з одного боку, передбачає ритуалізовану поведінку, а з іншого – не скасовує

індивідуалізацію почуттів у проявах соціально-схвальної поведінки. Історично поняття «честь» складається як надіндивідуальне утворення: більшим ніж окрема людина постає рід, потім соціально-станова приналежність, згодом поняття честі охоплює і професійну діяльність людини. Також з поняттям честі пов'язане поняття «репутації» як соціальної оцінки, усталеного уявлення про особу. Як і честь, гідність є виявом самосвідомості особистості. Категорія «гідність» належить до сутнісних характеристик людини, вона передбачає, що кожна людина має гідність, принаймні потенційну, за ознакою приналежності до роду людського, і важливо розуміти, що моральне поняття «гідність» утверджується не як корпоративне, станове, професійне, а як особистісне. Синонімічним до поняття гідності є поняття поваги та самоповаги, в них міститься уявлення про реальну або потенційну цінність особистості. Охарактеризуємо гідність. Гідність людини визначається, по-перше, здатністю приборкати пристрасті й підпорядкувати чуттєву природу розумному волевияву, по-друге, гідність спирається на уміння формувати досконалий предметний світ та досконалі стосунки (досконалість не в абсолютному сенсі), утверджуючи творчу сутність людини, по-третє, за умови нормальності суспільного життя, гідність людини, оперта на творчі уміння, має отримувати адекватну моральну оцінку з боку суспільства.

Друге питання присвячено розгляду ще однієї пари категорій «совість» та «сором», які є формою критичної самооцінки особистості. Ці категорії моральної самосвідомості відображають спрямованість морального сумління людини всередину самої себе. Кожна з них відображає унікальність розуміння людиною себе в сенсі суб'єкта моральності. Поняття «совість» відображає самооцінку людиною моральної цінності власних намірів та дій, а отже, і (не)цінності власної особи. Совість є невіддільною (ознакою) рисою повноцінно розвинутої особистості, одночасно совість може набувати й сенсу спонуки та особливої вимогливості ставлення людини до себе. В такому випадку совість – «це наглядач,

приставлений до людини нею ж самою» (Е. Фромм). Важливо зазначити, що феномен совісті базується на визнанні іншої людини як рівної собі. Совість є внутрішнім конфліктом особи та зумовлюється розходженням між вчинком і уявленням про морально цінне. Навіть мимоволі скоєний негідний вчинок викликає муки совісті та обурення людини проти себе самої. Здатність особи до діалогу з собою, до рефлексії над власними намірами та вчинками – ознака розвинутого почуття совісті. В історії етики проблему совісті у зв'язку з самопізнанням вперше поставив Сократ. Характерно, що в давньогрецькій мові совість і самоусвідомлення визначаються одним і тим же поняттям, латинський його відповідник слово *conscientia*. Що також означає «совість» і «усвідомлення». Слід зазначити, що совість має свої відтінки: «чиста совість» створює відчуття гармонії людини з соціальним цілим і світом взагалі, «нечиста совість» народжує внутрішній неспокій, втрату злагодності із собою, яка зумовлює відчуття втрати зв'язків зі світом. Докори совісті викликають гнів проти себе самого, відчай і страх за наслідки скоєного. Проте, напруження, душевні страждання, пов'язані з «голосом совісті», можуть бути «зняті» під час каяття, покаяння, сповіді, які є культурними механізмами відновлення порушеного самою людиною відчуття гармонії з соціальним цілим і світом взагалі. Крім того, каяття, покаяння, сповідь є способами морального самовдосконалення особистості, що супроводжуються рішенням не повторювати негідних вчинків і виправити їх наслідки. Сором належить до сутнісних характеристик моралі. Він відображає специфічні родові якості людини, що сформувалися в процесі еволюції та відділили людський рід від усього природного (тваринного) світу. Людина визначилася не лише як природна істота, але і як істота, здатна регулювати, контролювати, підпорядковувати свою природність законам розумного. Зауважимо, що у Біблії історія людства починається з моменту становлення почуття сорому і першим об'єктом самоусвідомлення було тіло, а першою формою, в якій виявилася сутнісна

відмінність людини від тварини – творення заборон на соромницький вигляд тіла. Важливо наголосити, що сором невіддільний від свідомості присутності Іншого, і характеризується активною самооцінкою особистості (у стані сорому людина ладна провалитися крізь землю, зашарітися тощо). Ще необхідно звернути увагу на зв'язок сорому зі страхом, совістю, виною. Страх (у моральному, а не тільки у психологічному контексті) є основою тривоги, неспокою, спричиненим загрозою втрати честі; сором – переживанням невідповідності своєї поведінки моральним вимогам перед людьми; вина – переживанням цієї невідповідності перед внутрішнім «Я» (або перед Богом – у релігійному досвіді).

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Покажіть зв'язок совісті та свободи.
2. Гордість, гідність, пихатість – у чому їх відмінність?
3. Що таке покаєння, каяття, прощення і в чому їх сенс?
4. Поясніть зв'язок сорому зі страхом?
5. Чи варто розрізняти вибачення та пробачення?

Теми рефератів:

1. Честь і гідність: історія та теорія понять.
2. Феномен сорому: його витоки та значення.
3. Культура «вини» та культура «сорому».
4. Культура прощення.
5. Гріховність людини в релігійному контексті.
6. Сором та вина: психологічний та етичний вимір.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.

4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навч. посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

ТЕМА 4. МОРАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (4 год)

Заняття 1

1. Поняття свободи. Свобода волі.
2. Моральна дія та свобода волі.
3. Свобода людини: її практичні та моральні виміри.

Основні поняття для опрацювання: *дія, моральна дія, свобода, свобода волі, сваволя, негативна свобода, позитивна свобода.*

У першому питанні йдеться про поняття (ідею) свободи, зміст та сенс якого є загальнофілософською, філософсько-етичною проблемою. Її розв'язання пов'язане із з'ясуванням природи та сутності людини, її здатності діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, враховуючи знання законів об'єктивної необхідності. Свобода безпосередньо виявляє себе у людській життєдіяльності, яка є взаємодією духовних (свідомих і несвідомих) і природних (тілесно-біологічних) чинників. Свобода насамперед є усвідомленням можливісних меж людської поведінки, які залежать від конкретної ситуації людського існування (індивідуального і суспільного). Етичний аспект свободи має сутнісний зв'язок із проблемою свободи волі. Поняття волі, воління характеризує діяльнісний вимір життєдіяльності та буття людини. Свобода волі – це здатність особи вільно визначати сутнісні підстави власного воління, вільно й відповідально обирати власні мотиви та цінності. Людина, яка не є вільною відносно власного воління, нездатна й відповідати за свої дії,

не є їхнім «автором». Свобода волі – це своєрідна похідна від волі загалом.

Друге питання присвячено розгляду моральної дії та свободи волі. Слід наголосити, що свобода утверджується як сутнісна ознака буття людства в феномені діяльності. В ідеї свободи утверджується здатність волі бути незалежною від причинності зовнішнього світу. Зверніть увагу, що поняття вчинок, поведінка широко використовуються в інших науках (психологія, соціологія, педагогіка, право тощо). Але в етичному контексті ці поняття є конкретизацією узагальненого поняття моральна дія. Своєрідною клітинкою моральної дії є моральний вчинок, який розглядається з точки зору єдності мотиву і наслідків, намірів і справ, цілей і засобів. Свобода волі в етиці розуміється як здатність людини вільно визначати підстави своїх дій і відповідно реалізувати себе. Етичний аспект свободи характеризує її як можливість вибору самих намірів людини. Якщо свобода дії, свобода творчості принципово налаштовують людину на вихід за межі будь-якої наявної ситуації, на здолаття пов'язаних з останньою обмежень, свобода в етичному сенсі передбачає протилежну орієнтацію особи – «всередину» людської ситуації, на утвердження відповідальної причетності до неї та вибір певної позиції в ній.

У третьому питанні важливо зазначити, що свобода людини має практичний та моральний виміри. Останній розкривається, насамперед, через уявлення про відповідальність та гідність особи. Зазначимо, що поняття свобода дії, свобода вибору, свобода волі вже опрацьовані у попередніх питаннях семінару. Зверніть увагу на атрибутивні ознаки свободи як духовного феномена – вибір і відповідальність, останній є корелятом необхідності у сфері духовного буття. Філософські категорії «свобода» і «необхідність» у системі етичного знання виконують функцію етичних принципів, що відображають суперечність між необхідністю, яка діє у природі й суспільстві, та діяльністю особистості як суб'єкта вільного вибору. Ці принципи розкривають шляхи та засоби піднесення

людини до рівня усвідомленого вибору вчинків Свобода в цьому плані є усвідомленням необхідності. Наступним кроком слід проаналізувати різновиди свободи, якими є формальна, реальна («емпірична») свобода та сваволя. Всі вони є результатами раціональної оцінки (не)можливостей діяти у тій чи іншій ситуації. Емпіричне поняття свободи характеризує стихійний вияв волі, це перший, на емпіричному рівні досяжний рівень свободи. Мова йде про «фізичну свободу». Емпірична воля не знає справжніх шляхів до творчості, а тому намагається утвердитися за будь-яку ціну. Очевидно, що «фізична» свобода не вичерпує собою зміст поняття «свобода». Якісно вищий її рівень – свобода, заснована на розумності вибору, який передбачає не випадкове та другорядне, а суттєве в намірах та діях. З емпіричним поняттям свободи пов'язано поняття свавілля. Звичайна людина може ототожнювати свободу зі свавіллям, але саме у свавіллі – причини її несвободи. Ще однією класифікацією свободи є розрізнення негативної (свободи «від» – від зв'язків і взаємодій) та позитивної свободи (свободи «для» – для самоутвердження життя в повноті можливостей). Це важливо для осмислення сутності свободи та різних її граней. Отже, маємо варіативність уявлень про сенс свободи та шляхи руху до неї.

Поміркуйте про практичний вимір, практичну цінність свободи у різних контекстах: побутовому (повсякденному), професійному тощо.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Що означає поняття «волі» в етиці?
2. Що називають «свободою волі»?
3. Охарактеризуйте види свободи.
4. У чому відмінність свободи від сваволі?
5. Свобода пов'язана з цінностями людини чи з її інтересами?
6. Охарактеризуйте негативну та позитивну свободу. Наведіть приклади негативної та/або позитивної свободи з власного досвіду.

Теми рефератів:

1. Свобода людини: її етичні виміри.
2. Проблема «негативної» свободи в сучасній етиці.
3. Е. Фромм «Втеча від свободи»: основні ідеї.
4. Свобода – це корисна ілюзія чи ...?

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навч. посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

Заняття 2

1. Поняття вчинку. Вчинок і поведінка.
2. Проблема співвідношення цілей та засобів: основні моделі та їх характеристика.

Основні поняття для опрацювання: *поведінка, вчинок, моральний вчинок, подвиг, хоробрість, мужність, самопожертвування, альтруїзм, егоїзм, мета, засоби, макіавеллізм, імморалізм.*

У першому питанні йдеться про вчинок як різновид людської дії та про моральний вчинок як добровільну дію, яка є наслідком відповідного морального вибору, на відміну від позаморального вчинку, здійснюючи який, людина керується прагматичними, політичними, релігійними чи іншими

мотивами. Моральний вчинок є реальним виявом морального обов'язку. Він постає як реалізація, як практичне утвердження певних моральних цінностей. У понятті «моральний вчинок» відображається своєрідна клітинка моральної діяльності, дія, що розглядається з точки зору єдності мотиву і наслідків, намірів і справ, цілей і засобів. Важливо в уявленнях про структуру вчинку зазначити його елементи: мотив, намір, ціль, дія, наслідки, оцінювання людиною свого вчинку і ставлення її до оцінки оточення. Слід звернути увагу, що про вчинок може йти мова у широкому та у вузькому розумінні слова. Вчинок в першому значенні передбачає осмислене виконання моральних приписів, у другому значенні – відповідальне і свідоме утвердження певних цінностей в ситуації, де зазначені цінності не є загальноновизнаними. Цим вчинок принципово відрізняється від подвигу, котрий являє собою діяння важке і небезпечне, але при цьому спирається на достатньо безсумнівні ціннісні засади. Навпаки, вчинок неодмінно містить елемент суто морального ризику, що впливає з його ціннісної негарантованості. Вчинок самим фактом здійснення засвідчує моральну позицію, певний ціннісний вибір. При всій своїй етичній виразності вчинок не може бути явищем надто поширеним. Водночас готовність до вчинку є неодмінною рисою морально зрілої особистості.

У другому питанні доцільно з'ясувати, що мета та засоби – це поняття, які є елементами діяльності людини, її поведінки та вчинків. Мета – це усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення. Засоби – предмети, способи дії, поведінки, соціальні інститути, за допомогою яких досягається певна мета, сукупність елементів діяльності, спрямованої на осмислення, покладання, реалізацію мети. Виділяють загальну й часткову, ближню і віддалену, кінцеву та проміжну мету. Проблема співвідношення мети та засобів пов'язана із суперечливим розумінням взаємозв'язку потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій людей і має різні рівні

осмислення. Теза «мета виправдовує засоби» є результатом осмислення діяльності (дій, вчинків, поведінки) людини, в якій для досягнення великих і благородних цілей можливо застосовувати будь-які засоби. Наступний рівень осмислення характеризується розумінням органічної єдності, взаємодоповнюваності мети, засобів та результату діяльності: для досягнення великих і благородних цілей необхідно вибирати засоби (це теза «відповідності мети та засобів»). Третій рівень розуміння резюмується у тезі «мета визначає засоби». Отже, мають місце різні рішення людини у виборі мети – виходячи з наявних засобів або, навпаки, визначення засобів реалізації на основі певної мети.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. В чому відмінність морального вчинку від вчинку (наприклад, в психології)?
2. Чи є тотожними поняття «поведінка» та «вчинок»?
3. У чому особливість героїчного вчинку?
4. Чи можна подвиг вважати моральним обов'язком?
5. Хоробрість та самопожертвування є ознаками подвигу?
6. Прокоментуйте тезу про ризикованість морального вчинку. Чи Ви погоджуєтесь з цією тезою?
7. Проаналізуйте та заповніть таблицю.

Співвідношення цілей та засобів	Аргументи «за»	Аргументи «проти»
Мета виправдовує засоби		
Відповідність мети та засобів		
Мета визначає засоби		

Теми рефератів:

1. Поняття вчинку в соціально-поведінкових науках та в етиці.
2. Альтруїзм як модель поведінки.
3. Егоїзм та альтруїзм як етична проблема.

4. Неправда як форма поведінки людини.
5. Феномен «кар'єризму».

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навч. посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

ТЕМА 5. ФЕНОМЕН КОМУНІКАЦІЇ: ЕТИЧНИЙ ВИМІР (4 год)

Заняття 1

1. Поняття, структура та види комунікації.
2. Комунікація та спілкування.
3. Роль контексту (ситуації) у комунікації. Зворотний зв'язок. Комунікативні бар'єри.

Основні поняття для опрацювання: *взаємодія, інтеракція, спілкування, комунікація, комунікації, соціальна комунікація, комунікативні бар'єри.*

У першому питанні зверніть увагу на етимологію і полісемантизм поняття комунікації. Його зміст визначається контекстом, тому комунікація може бути розглянута в технічному, лінгвістичному, соціологічному, соціально-філософському, етичному контекстах. Пропрацюйте питання про структуру комунікації, її елементи. Поширеною є трикомпонентна структура комунікації – це модель, яка включає три основні елементи: відправника, повідомлення та канал передачі, а також існує п'ятикомпонентна структура. Види комунікації описують на підставі різних критеріїв: мовних/немовних засобів, характеру зв'язку між комунікантами, контексту.

У другому питанні необхідно зіставити та порівняти поняття спілкування та комунікація. Очевидно, що вони належать до одного семантичного «поля». Проте, існують різні думки на їх взаємозв'язок. Перша позиція – вони вважаються синонімами (комунікація – запозичене слово, прийшло з латини, спілкування – україномовне слово), тобто в різних

мовах вони позначають відносини, взаємини, взаємодію між людьми. Друга позиція характеризується розумінням комунікації як компонент спілкування. Саме спілкування постає як поєднання трьох складників – перцептивного, інтерактивного, комунікативного. Третя позиція характеризується розумінням спілкування як складника комунікації. Спілкування як глибокий, особистісний, смисловий шар комунікації. Є також думка, в якій спілкування можливе тільки між людьми, а от всі інші форми взаємодії людини з різними об'єктами (тварини, машини тощо) охоплюються поняттям комунікація. Крім цього, в сучасному науковому дискурсі використовують поняття комунікація (в однині) та комунікації (у множині). Останнє означає засоби, які використовуються у взаємодії людини зі світом. У цьому питанні також необхідно звернути увагу на зміст і форму монологу та діалогу в комунікації та спілкуванні. Діалогічність твориться й відтворюється як орієнтація на іншого крізь призму ідей відкритості. Поміркуйте над особливостями комунікації, спілкування в умовах сучасного світу, якому притаманний високий ступінь нестабільності та невизначеності.

У третьому питанні докладно розглядаються структурні елементи комунікації. Трикомпонентна структура комунікації: комунікатор-повідомлення-комунікант. Розгорнута структура комунікації передбачає ще такі елементи, як засоби комунікації, зворотний зв'язок та контекст (комунікативну ситуацію). Контекст постає триєдністю місця, простору та часу, оскільки комунікативний процес відбувається в певному місці, на перетині осей простору і часу. До засобів комунікації відносять лінгвістичні (мовні засоби) й нелінгвістичні (засоби інших семіотичних систем) компоненти. Зворотний зв'язок є необхідним елементом комунікації, який слугує механізмом надання інформації, настанов та оцінювання, має позитивний та негативний види. Зверніть увагу на останній, на його конструктивну та деструктивну форму. Успішність комунікації залежить від наявності чи відсутності перешкод, труднощів

у взаєминах між людьми, в їхній взаємодії. Тому важливим є вивчення (і знання) комунікативних бар'єрів, які викликають різноманітні й численні непорозуміння у відносинах між людьми, спотворення, навіть припинення спілкування. Класифікація комунікативних бар'єрів передбачає виділення основних типів: таких як соціальні, лінгвістичні (мовні) (фонетичні, семантичні, стилістичні, логічні, смислові), психологічні, культурні бар'єри.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. У чому полягає відмінність спілкування від комунікації?
2. У чому специфіка соціальної комунікації?
3. Які науки вивчають феномен спілкування?
4. Спілкування – це мистецтво, розкіш чи необхідність? Свою відповідь аргументуйте.
5. Які комунікативні бар'єри подолати найскладніше? Відповідь аргументуйте.

Теми рефератів:

1. Комунікативістика в контексті сучасного соціально-гуманітарного знання.
2. Сучасна комунікативна філософія (К.-О. Апель, Ю. Хабермас).
3. Діалогічність буття та проблема спілкування.
4. Комунікація, спілкування, етикет як форми міжлюдських відносин.
5. Дружба як феномен спілкування.
6. Особливості етикету в східній та західній культурах.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.

4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навч. посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

Заняття 2

1. Етичний вимір комунікації.
2. Норми комунікативної етики.

Основні поняття для опрацювання: *комунікативна етика, діалог, егоїзм, індивідуалізм, особистість, інший, цінності, взаємність, солідарність.*

У першому питанні наголошується на моральному вимірі комунікації, тобто конструюванні соціальних відносин у парадигмі суб'єкт-суб'єктних взаємин. Комунікація постає як відтворення суб'єкт-суб'єктних стосунків, визнання в іншій людині суверенної особистості, як спосіб обговорення й обґрунтування цінностей і норм спільного життя. У процесах спілкування створюється поле комунікації як низка запитань про смисли життя і призначення людини. Етичному виміру комунікації присвячена творчість німецького філософа Ю. Габермаса. Доцільно ознайомитись з ключовими ідеями його теорії, про його витлумачення комунікації як діяльності і як поля примирення. На його думку, є дія, орієнтована на розуміння (комунікативна дія), і дія, орієнтована на досягнення мети (стратегічна дія). Індивіди проживають у трьох взаємних світах і відповідно формуються три типи відносин: до об'єктивного світу, де мають місце ділові взаємодії; до соціального світу – простору нормативних та оцінних відносин; до суб'єктивного світу, який утворюють людські почуття, переживання, надії, роздуми. І комунікація постає

як поєднання комунікативного, прагматичного і нормативного типів відносин людини зі світом. Відмінності трьох світів (об'єктивний, соціальний, суб'єктивний) важливі, щоб послідовно розкласти й згрупувати різні типи дій: відповідно, до об'єктивного світу ставлення індивідів Ю. Габермас характеризує як ділове, до соціального світу – як нормативне, до суб'єктивного світу – як експресивне. Ставлення до всіх трьох світів індивіди висловлюють у вигляді мови (хоча комунікативна дія не обов'язково зводиться до мовних актів). Мовне оформлення індивідуального відношення до світу в першому випадку орієнтоване на істину, у другому випадку – на норму, а в третьому випадку – на правду. Відповідно розглядає Ю. Габермас три «ціннісні сфери»: сферу науки, де мають місце людські домагання на істину; сферу моралі та права, де спостерігаються людські домагання на відповідність моральним і правовим нормам; і сферу мистецтва, де зустрічаються домагання на правду. Правдивість, за Габермасом, є автентичним вираженням суб'єктивних переживань. Отже, комунікація в її етичному вимірі постає «як діяльність, яка створює поле примирення» (узгодження, взаємності, толерантності). Комунікація як спосіб обговорення й обґрунтування цінностей і норм спільного життя. Засадничим принципом побудови комунікації постає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, який передбачає визнання цінності особистості іншої людини (етичні конотації), постає як комунікативна, або дискурсивна етика, в межах якої уможлиблюється досягнення різноманітних типів порозуміння (міжособистісних, міжгрупових) та формування морально-етичних норм.

Друге питання присвячено розгляду нормативного аспекту комунікативної етики. Слід зазначити, що в межах комунікативної етики уможлиблюється досягнення різноманітних типів порозуміння (міжособистісних, міжгрупових) та формування морально-етичних норм. Відтак, важливим є осмислення комунікації з боку її легітимності та етичності. Рациональна поведінка є легітимною у разі, коли учасники комунікації

викажують поважне ставлення один до одного як до особистостей, так і до норм, звичаїв і традицій того соціуму, всередині якого відбувається комунікація. Етичність виявляється у правилах-нормах: етика аудієнції, тобто взаємне бажання слухати та дослухатись до суджень, правильно, без перекозчень сприймати та передавати інформацію. Наступною нормою є етика доведення, тобто не тільки логіка доведення, а й повага до співрозмовника незалежно від його віку, статі, рівня освіченості тощо. Наступне правило – це етика власної позиції, яка передбачає право учасника комунікації заперечувати чийось (теоретичну) позицію і запропонувати свою. Окрім цих правил, учасники комунікації мають дотримуватись ще таких як етика критики, етика реагування на критику, етика згоди. При цьому найвищою мірою етичності комунікації є взаємне зусилля, аби ворога трансформувати в друга.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Ціннісні засади комунікації.
2. Які Вам відомі етичні цінності?
3. У чому полягає відмінність цінностей від інтересів?
4. Комунікація як спосіб обговорення цінностей і норм спільного життя.
5. У чому особливість розуміння комунікації як способу обґрунтування цінностей і норм спільного життя?
6. Зasadничим принципом побудови комунікації постає суб'єкт-суб'єктний чи суб'єкт-об'єктний зв'язок?

Теми рефератів:

1. Проблема цінностей у неокантіанстві (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт).
2. Філософія та етика діалогу.
3. «Інший» як проблема етики Е. Левінаса.
4. Диспозиція «Свій-Чужий-Інший» як смисловий маркер соціокультурного простору.
5. Комунікативна культура особистості.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навч. посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

ТЕМА 6. СОЦІАЛЬНА ЕТИКА СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ (6 год)

Заняття 1

1. Соціальна та індивідуальна етика, їх діалектичний взаємозв'язок.
2. Принципи та основні поняття соціальної етики.
3. Комунікативно-інформаційна культура особистості.

Основні поняття для опрацювання: *соціальна етика, індивідуальна етика, традиція, соціальний інститут, гуманізм, права людини, комунікативна культура, інформаційна культура, особистість.*

У першому питанні йдеться про взаємозумовленість соціальної та комунікативної етики. Соціальна етика у загальному окресленні – це вчення про цілі та цінності сучасного суспільства або нормативне обґрунтування групових, інституціональних і корпоративних відносин. Індивідуальна етика – це теорія, пов'язана з розвитком самосвідомості особистості, її потребою у високій самооцінці, а також з прагненням до самовдосконалення. Предмет індивідуальної етики – людина як моральна істота, що має уявлення про добро і зло, про щастя, обов'язок, гідність і сенс життя. Суб'єктом соціальної етики є соціум, соціальна група, держава. Вона розглядає поведінку людини в контексті соціальної системи відносин, що містить певні правила, цінності та норми (соціальний порядок), які окремий індивід не може змінити й до яких змушений підлаштовуватися. Соціальна етика розглядає питання про те, який вплив на поведінку людей надають окремі організації

(соціальні інститути) і загальний соціальний порядок, а також яким чином можна вдосконалити їх діяльність, щоб вони породжували соціальні чесноти. Включає політичну, економічну (або господарську етику), дискурсивну, інституціональну етику, етику бізнесу, професійну етику. Соціальна етика спирається на індивідуальну. Основою для всіх видів етики є наявність морального суб'єкта.

У другому питанні маємо окреслити й визначити принципи та основні категорії соціальної етики. Категоріями соціальної етики є етичні стосунки, етична свідомість, етичні дії. Принципами (принцип як основне правило діяльності та/або внутрішнє переконання, що визначає норму поведінки) є принцип гуманізму, колективізму, комунітаризму, співпраці та солідарності, прав людини, принцип поваги до гідності кожної людини, врахування індивідуальних інтересів людей в умовах їх спільного співжиття. Основними поняттями соціальної етики є: права людини, солідарність, толерантність, довіра, соціальна злагода, добробут, соціальна справедливість. Щодо останнього поняття, то воно зберігає дискусійний та проблематичний характер у суспільствах сучасного світу. Важливо зазначити, що етика все більше набуває соціального масштабу, припускає участь багатьох людей в обговоренні моральних проблем з метою досягнення спільного рішення. Поняття і цінності соціальної етики вимагають узгодження різних думок і поглядів. Слід наголосити, що у сучасному світі збільшується взаємозалежність людей, спільнот, держав, індивідуалізм може перетворюватись на джерело зла, а принципи колективізму, комунітаризму, співпраці та солідарності можуть бути більш вигідними для самого індивіда.

У третьому питанні необхідно звернути увагу на визначенні комунікативно-інформаційної культури особистості. Сучасне суспільство висуває низку вимог до особистості стосовно рівня її інформаційної культури. Фундаментальний суспільний інтерес у цьому контексті полягає у формуванні світоглядної культури, стрижнем якої є інформаційна

культура, що органічно поєднує в собі культуру мислення й мовлення, культуру комунікацій, культуру організації праці, культуру роботи з інформацією в усіх її виявах. Інформаційна культура людини – це системне утворення особистості, яке інтегрує знання про основні методи інформаційних технологій, уміння використовувати наявну інформацію для вирішення різних завдань, навички використання персонального комп'ютера і технологій зв'язку, здібності представити інформацію в зрозумілій для усіх формі, орієнтує на розширення та поновлення знань. Слід зазначити, що у сучасній соціально-гуманітарній літературі формуються обриси нової парадигми «інформаційної людини». Комунікативна культура особистості може розглядатися як інтегральна категорія, яка містить декілька взаємопов'язаних компонентів: когнітивний, ціннісний, діяльнісний, естетичний, емоційний. Важливо наголосити, що в структурі комунікативної культури виділяють: когнітивно-операційну сферу (знання, уміння, навички, професійні особистісні якості), потребнісно-мотиваційну сферу (спрямованість особистості, потреби та інтереси, мотиви), поведінково-діяльнісну сферу (засоби виконання діяльності, її результати). Наповнення змістом визначених структурних компонентів залежить від конкретного виду діяльності особистості, зокрема, специфіки її професії. Комунікативна культура особистості характеризується сукупністю комунікативних знань, сформованістю умінь контролювати і регулювати свою мовну поведінку, грамотно і переконливо аргументувати свою позицію, швидко орієнтуватись у комунікативній ситуації й обирати необхідний стиль поведінки для досягнення мети комунікативного акту, продуктивно й доброзичливо співпрацювати в процесі вирішення життєвих (побутово-повсякденних), громадських та професійних завдань.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Що є предметом соціальної етики?
2. Суб'єкти соціальної та індивідуальної етики.

3. У чому актуальність соціальної етики?
4. Які принципи соціальної етики?
5. У чому полягає комунікативна компетентність?
6. Розкрити зміст понять комунікативна культура та інформаційна культура.
7. Що є інформаційно-комунікаційною компетентністю особистості?
8. Які етичні проблеми виникають з розвитком інформаційного суспільства?

Теми рефератів:

1. Інформаційна культура людини: визначення, основні підходи.
2. Комунікативна культура особистості як соціальний феномен.
3. Інформаційна культура як феномен сучасності.
4. Інформаційна та медіаграмотність як складові інформаційної культури.
5. Культура інформаційного суспільства та особистість.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навч. посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

Заняття 2

1. Мораль і право.
2. Етика та політика.
3. Етика та господарство.

Основні поняття для опрацювання: *мораль, право, звичай, санкція, права людини, справедливість, спільне благо, політика, економіка, управління, деонтологія, утилітаризм.*

У першому питанні слід звернути увагу, що коло питань про взаємозв'язок моралі та права передбачає вивчення морально-етичного складника правничої соціальної підсистеми. Перш за все, необхідно з'ясувати зміст і порівняти поняття «природа людини» і «природа права», визначити особливості етичного змісту юридичних норм та моральних правил (норм). Важливо наголосити, що права людини є системоутворювальним чинником демократичного соціального устрою. Поясніть основні права людини. Ціннісний вимір права реалізується в повсякденних соціальних практиках. Поміркуйте над специфікою визначень: цінності у праві та право як цінність. Правнича соціальна підсистема має свої бінарні коди конститування та функціонування. Свобода і справедливість є важливими правовими цінностями. Чому свобода в демократичному суспільстві постає як правова цінність? Поміркуйте над тим, у який спосіб право набуває форму свободи? Важливо зазначити комплементарність правових норм, які регламентують соціальну діяльність, зі свободою як основною цінністю суспільства. Людина може помилятися у своїх діях, також може свідомо порушувати норми та цінності. При порушенні норм права та норм моралі накладаються різні санкції. У чому їхня різниця? Наведіть приклади.

У другому питанні зверніть увагу на певний (проте не абсолютний) потенціал соціальної та комунікативної етики у розв'язанні конкретних проблем людського життя, зокрема політичного. Йдеться про основні проблеми взаємозв'язку

політики та моралі, зокрема про форми та способи подолання політичних конфліктів. Важливою проблемою політичної етики є розрив між соціально-політичними вимірами індивіда (свобода, відповідальність, гідність) і політикою як соціальною інституцією. Соціальні інституції обмежують простір свободи особи заради зміцнення її гарантій. У демократичному суспільстві метою системи інституцій є забезпечення миру, свободи, справедливості та загального блага. В історії філософсько-етичної думки в різні часи сформувалися різні поняття «політичного»: антропологічне, демонологічне та есхатологічне. На підставі такого порівняння поміркуйте над різними визначеннями політики як соціальної підсистеми, цілей політики та миру як способу співжиття. Чи вартує сьогодні акцентувати політику у дихотомічному баченні: друг-ворог?

Слід наголосити, що осмислення політики з позиції суб'єктності передбачає зазначення комплексу етичних чеснот особистості. Про моральні чесноти писав Платон («Держава») і в разі осучаснення його ідей, застосування їх до характеристики індивідуальних якостей сучасних політиків отримаємо наступне: розумність трансформується в реалізм, прагматизм, здатність до аналізу ситуації, мужність – у волю і навички приймати рішення та їх виконувати, поміркованість – в уміння визначати пріоритети та забезпечувати суспільству стабільність. Слід звернути увагу також на те, що справедливість як соціальна цінність має три виміри: як мета, як політична чеснота та якість інституційного ладу. Отже, простір соціально-політичного життя людини потребує не тільки правового, соціологічного, історичного осмислення, а й етичної рефлексії.

Третє питання присвячено розгляду морально-етичного складника господарської (підприємницької) діяльності, раціональної та ціннісно-раціональної дії у сфері господарства. Передусім доцільно пояснити антагонізм моралі та господарства і з'ясувати цілераціональні та ціннісно-раціональні

мотиви в господарській діяльності. Важливо розуміти, що ринкова економіка має суперечливу природу: вона є джерелом життя і водночас руйнує його засади, так само як і свої власні. Важливим текстом для рефлексії духовно-культурних чинників підприємництва є «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебера. Важливо зробити акцент на зв'язок між мораллю та рентабельністю. Матеріальний добробут суспільства постає як результат розвитку економіки за власними законами (економічна раціональність). Необхідно звернути увагу на умови та передумови сучасного господарювання: рентабельність, екологізм, громадський контроль, моральна рефлексія, перспектива майбутнього. Важливо визначити чесноти Homo oeconomicus. Слід зазначити, що різні форми конкурентної боротьби в господарській діяльності потребують регулювання, зокрема, необхідні правові та моральні правила, які визначають конкуренцію та її межі. Суспільство постійно шукає механізми поєднання підприємництва із соціальною відповідальністю. Продумайте соціально-етичний зміст і сенс соціальної відповідальності. Зверніть увагу на питання про суспільні механізми контролю за прибутком. Поміркуйте над проблемою морального «вектора» економічної системи, а саме над тим, у який спосіб підприємницька етика має стати етикою розумного ведення господарства та у який спосіб ринкова економіка пов'язана із соціальними гарантіями через соціальну політику держави. Зверніть увагу, що опрацювання тем, питань у галузі прикладних етик (політичної, правової, економічної та підприємницької, екологічної) постає як проблематизація етичних норм і цінностей в умовах сучасної економіки та суспільства.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Сутність та основні проблеми політичної етики.
2. У чому специфіка моральної та правової регуляції діяльності, поведінки, відносин між людьми?

3. Яка мета морального та правового виховання людини?
4. Що таке «макіавеллізм» у політиці?
5. У чому полягає відмінність цінностей від інтересів?
6. Які моральні засади господарської та підприємницької діяльності?
7. Як співвідносяться мораль і конкуренція?

Теми рефератів:

1. Політична діяльність: етичні виміри.
2. Цінності у політиці.
3. Справедливість як правова та етична цінність.
4. Етика управління.
5. Етичні аспекти економічної діяльності.
6. Етика керівника.
7. Духовно-культурні чинники підприємництва: «Протестанська етика і дух капіталізму» М. Вебера.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Етика ділового спілкування / за ред. Т. К. Чмут. К., 1999.
7. Дороніна М. С. Культура спілкування ділових людей. К., 1997.
8. Культура ділового спілкування : навч. посіб. / укладач Л. Г. Зубенко. К., 2002.

Заняття 3

1. Етика для технічної цивілізації. Техноетика.
2. Етика та екологія: нові вимоги до етики в умовах екологічної кризи.
3. Проблеми насильства та ненасильства, їх осмислення у сучасній етиці.

Основні поняття для опрацювання: *інформаційне суспільство, технічний прогрес, техніка, мораль, штучний інтелект, роботизація, техноетика, екологічна етика, екологізм та екоцентризм, насильство.*

Перше питання передбачає окреслення нового напрямку етичної рефлексії – техноетики. Техноетика є основою для критичного вивчення етичних наслідків технологій. Її мета – допомогти зрозуміти моральні дилеми, що виникають у результаті сучасних технологічних досягнень. Важливо осмислити наскільки технологічний прогрес відповідає етичним цінностям та приносить користь людині та суспільству загалом. З індивідуальної точки зору техноетика спонукає замислитись про вплив технологій на особисте життя. Наприклад, наростаюча інтеграція платформ соціальних мереж викликає занепокоєння щодо конфіденційності, онлайн-переслідувань, залежності від платформ, цифрового добробуту. Техноетика також розглядає ширші наслідки технологій для суспільства. Наприклад, зростання автоматизації та штучного інтелекту порушує питання про скорочення робочих місць та етичної відповідальності компаній у цей перехідний період. Вивчення техноетики допомагає знайти способи пом'якшити потенційні негативні наслідки та забезпечити більш справедливе технологічне майбутнє. Зверніть увагу, що техноетичні проблеми – це етичні дилеми чи конфлікти, що виникають у результаті використання, розробки чи впливу технологій на суспільство, довкілля чи окремих людей. Техноетика орієнтована на застосування етичних теорій і принципів для аналізу та оцінки

таких проблем, як штучний інтелект, біотехнології, кібербезпека, цифрова конфіденційність тощо.

У другому питанні треба наголосити на міждисциплінарному статусі екологічної етики. При аналізі її предмету доречно звертати увагу на контекстуальність досліджень взаємин людини та природи. Варто визначити проблемне поле екологічної етики, оскільки її змістовним центром є осмислення взаємодії людини та природи, всього спектру проблем, в яких висвічується ставлення людини до природи. Поняття «екологізм» та «екоцентризм» є ключовими для екологічної етики. Ідеї екоцентризму та теза збереження дикої природи належить американському натуралісту та мислителю Г. Д. Торо. Подальший розвиток його ідей активно впливав на філософські й моральні експлікації (розгорнуті пояснення) екоцентризму: критичне ставлення і персональна свобода, філософія простого життя і принцип громадської непокори. Подальший розвиток ідей екологізму пов'язаний зі спадщиною Ч. Дарвіна, в пункті виокремлення саме морального змісту ідеї еволюції, що для збереження стабільності системи (природи) необхідно багатоманітне функціонування природних тіл. Для формування екологічної свідомості важливе значення має вчення В. Вернадського про ноосферу (як етичний ідеал) та етика побожності перед життям А. Швейцера. В праці «Культура та етика» А. Швейцер довів, що формування екологічного «Я», яке здатне піклуватися про природу і берегти різноманітність її життєвих форм, є основою еко-біо-системи. Теза еко-біо-системи згодом розгорнулась в ідею того, що людина і тварина живуть в складній літо-гео-еко-біо-системі, до якої додають ще й аксіосистему, тобто систему людських цінностей та преференцій. Необхідно звернути увагу, що сучасна екологічна ситуація постає як виклик традиційним практикам взаємодії людини та природи. Проаналізуйте основні типи еволюції людини та способів її життєдіяльності: *Homo sapiens*, *Homo faber*, *Homo oeconomicus*, *Homo oecologus*. Важливим внеском у формування екологічної етики, є робота Г. Йонаса

«Принцип відповідальності», в якій дана спроба сформулювати нові імперативи: імператив збереження буття людини й імператив збереження буття природи.

У третьому питанні йдеться про проблему насильства, яку не можна зрозуміти без співвіднесення двох понять насильства та ненасильства. Насильство – застосування сили або загроза її застосування. В найширшому смисловому контексті, сила – це вияв свавілля та його здійснення відповідно до намірів певного суб'єкта. Насильство пов'язане з обмеженням, втратою свободи, несвободою. Відповідно до характеру здійснення і форм вияву розрізняють різні види насильства: пряме, або інституційне, фізичне, психологічне, інтелектуальне, мовне, символічне (у деяких обрядах чи творах мистецтва). ЦентRALною щодо насильства є проблема його виправданості заради добродійної мети, розгляд його як засобу боротьби зі злом у рамках загального негативного ставлення до нього та можливості реалізації практики ненасильства. В різних культурах побутують, відповідно, різноманітні уявлення про моральну припустимість насильства та міру його належного застосування. Специфічною в цьому плані є роль держави, яка «легітимує насильство» (Вебер).

Важливо зазначити, що насильство є способом руйнації людини – і як суб'єкта насильницьких дій, і як їхньої жертви. Практика масового насильства у XX ст. переконливо свідчить. Зверніть увагу на особливості соціального насильства, яке є нав'язування силою своєї волі суб'єкту з метою примусити його чинити всупереч його власній волі. Об'єктами, на які спрямована сила, і суб'єктами, які її використовують, є як окремі люди, так і соціальні групи. Крім того, в соціальній сфері сила поряд із матеріальним компонентом містить і нематеріальний складник. Слід наголосити, що в етико-моральних теоріях, насильство передусім розглядається як прояв зла, антиномія моральності та людяності. Розглядаючи джерела насильства, окреслюються дві базові позиції: біологічна успадкованість насильства або його обумовленість соціальним

і культурним середовищем, в якому живе людина. Порятунком від насильства мислителі різних часів вбачали у створенні умов у суспільстві для духовного розвитку, виховання людини. Зауважимо, що ненасильство є формою діяльності, орієнтованою на захист життя і заперечення використання людини як знаряддя насильства. Отже, поняття насильства та ненасильства не можна зрозуміти без співвіднесення одне з одним. Культурна максима – категорична заборона насильства «Не убий!» визначає межу, яка відділяє моральність від аморальності.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Що є предметом техноетики?
2. Які етичні проблеми виникають у зв'язку з розвитком техніки та технологій?
3. Штучний інтелект – це нова форма розвитку духу? (міркування «за» і «проти»).
4. Що є предметом екологічної етики?
5. Комунікація в системі «людина і природа»: суще та належне.
6. Розкрити зміст понять «екологізм» та «екоцентризм».
7. Поняття та види насильства.
8. У чому, на Вашу думку, полягає сила ненасильства та слабкість насильства?

Теми рефератів:

1. Поняття «техніка» і «технічний прогрес», їх значення для людства.
2. В. Гюсле «Чому техніка стала філософською проблемою»: основні ідеї.
3. Етичні проблеми інформаційного суспільства.
4. Проблеми технічного розвитку в практичній комунікативній філософії.
5. Штучний інтелект та його вплив на систему комунікації.
6. Людина, життя, природа в екологічній етиці Г. Йонаса.

7. Нове мислення природи як основа екологічної етики.
8. Етика ненасильства.
9. Проблема моральної (не)припустимості насильства в соціальних практиках.
10. Проблема моральної (не)припустимості насильства в професійних практиках.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика : курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : навчальний посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 416 с.

ТЕМА 7. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА. МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (4/6 год)

Заняття 1

1. Поняття професійної етики.
2. Професійний етос. Поняття корпоративної культури.
3. Деонтологія. Професійна деонтологія, її сутність та особливості.

Основні поняття для опрацювання: *професія, професійна етика, професійний етос, корпоративна культура, професійний обов'язок та професійна відповідальність, етичний кодекс, професійна честь, професійна гідність, репутація, професійна деонтологія.*

У першому питанні зверніть увагу, що професійна етика – одна з фундаментальних теоретичних основ будь-якої професійної діяльності. Тому під професійною етикою розуміють науку про професійну мораль. Поряд з цим, професійна етика – це моральна самосвідомість професійної групи, її своєрідна «ідеологія». Тому професійна етика може розглядатися двояко: по-перше, як різновид загальної моралі та етики, що має специфічні риси, які обумовлюються видом і типом діяльності, тобто є науковою дисципліною, яка вивчає професійну мораль; по-друге, як моральна самосвідомість, що існує у професійному середовищі. Зверніть увагу на те, що професії класифікуються на підставі того, що виступає об'єктом діяльності (людина-техніка(машина), людина-художній образ, людина-людина, людина-знак(и), людина-природа).

Етичний складник є атрибутивною у кожному типі професії, оскільки професія – це не тільки діяльність, а й певна спільнота співзалежних людей.

У другому питанні йдеться про професійний етос (від грец. "ἦθος" – звичка, характер). Етос – це поняття формально описує усталені способи дій конкретних соціальних (також і професійних) груп чи суспільств, визначений набір взірців (ідеалів), цінностей та способів поведінки або стилю життя відповідної групи. Професійний етос – це загальні моральні принципи, цінності та правила, які визначають поведінку і ставлення спеціалістів та працівників у певній сфері діяльності. Професійний етос базується на загальнолюдських моральних принципах – чесності, справедливості, відповідальності, поваги до інших. Він впливає на ставлення до роботи, комунікацію з колегами, виконання обов'язків, може бути закріплений у кодексах поведінки або професійних правилах, що регулюють поведінку в професійній сфері. Необхідно наголосити, що формування етосу професійної спільноти важливо тим, що, по-перше, загальні принципи та цінності зближують людей у професійній сфері, створюючи єдність та взаєморозуміння, по-друге, дотримання етосу сприяє формуванню довіри між колегами, клієнтами та суспільством, по-третє, він слугує захистом, оскільки кодекси та принципи професійного етосу можуть захищати професіоналів від неправомірних дій та допомагати у вирішенні конфліктів. Зазначимо, що також у другому питанні йдеться про корпоративну культуру та етичний складник в її структурі. Професійні та інші спільноти внутрішньо організовані. Корпоративна культура – це набір найважливіших уявлень, що набувають вираження у цінностях, декларованих організацією, і задають людям орієнтири їхньої поведінки та дій. Такі спільноти вибудовують два контури комунікації – внутрішній (комунікацію всередині організації) та зовнішній (комунікація з зовнішнім середовищем). Зовнішня взаємодія здійснюється через наочні (візуальні, аудіальні) атрибути. Зверніть увагу на структуру

корпоративної культури, її частини: історія організації, її традиції, мета та стратегія її розвитку, етичний кодекс із набором певних правил; дрес-код (або його відсутність); символіка; способи комунікації між усіма членами колективу та ін. Цінності та норми є ядром корпоративної культури. До етичних цінностей належать: чесність, порядність, відкритість, довіра, тактовність, ввічливість, взаємоповага, конфіденційність, партнерство тощо. Також є цінності позаетичні – самовдосконалення, саморозвиток, професійне зростання, ініціативність, креативність тощо.

У третьому питанні йдеться про професійну деонтологію. Зверніть увагу на зміст терміна «деонтологія». Початково це поняття носило вузький зміст (релігійний як обов'язок вірянина перед Богом, релігійною спільнотою). Згодом вживалося для позначення теорії моральності в цілому. Поступово поняття «деонтологія» почало вживатися у дещо іншому розумінні – як термін, що визначає належну поведінку, вчинки та дії окремої особистості як такої, а також особистості спеціаліста (працівника). Слід зазначити безпосередній зв'язок деонтології з професійним обов'язком. Базовими поняттями професійної деонтології є поняття професійного обов'язку та відповідальності. Деонтологія – це комплекс професійних, правових і морально-етичних правил, що складають поняття професійного обов'язку.

Поняття «професійний обов'язок» передбачає моральні обов'язки спеціаліста стосовно суспільства, колег, інших людей (як об'єктів його діяльності), їх соціального оточення, і врешті стосовно самого себе. Зауважимо, що деонтологія професійної діяльності – це комплекс норм, настанов і розпоряджень про обов'язок (професійні зобов'язання) та всі типи відповідальності працівника(-ів). Деонтологію професійної діяльності можна розглядати з точки зору, в якій суб'єкти та об'єкти розглядаються як сторони конкретного професійного відношення. Зверніть увагу, що обидва ключових поняття – обов'язок та відповідальність типізуються наступним чином:

відповідальність і обов'язок спеціаліста (працівника) перед суспільством і державою, перед професією, перед колективом (колегами), перед іншими людьми (як об'єктами трудової діяльності), перед іншими соціально-професійними групами, перед самим собою. Щодо останнього, то змістовно відповідальність і обов'язок полягає у підтримці своїх професійних честі та гідності, у прагненні завоювати високий авторитет, постійно професійно і морально вдосконалюватися.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Що є предметом професійної етики?
2. Які суб'єктивні та об'єктивні чинники виникнення професійних етичних кодексів?
3. Яка типологія професій? Проаналізуйте типи професій за етичним критерієм.
4. Види деонтології.
5. Які професії потребують етичної регуляції?
6. Охарактеризуйте структуру корпоративної культури.
7. Якими компетентностями має володіти фахівець, який обрав «людиновимірний» тип професії?
8. Виберіть професію (наприклад, менеджер, педагог, психолог, лікар, юрист, спортсмен тощо) та охарактеризуйте норми та принципи відповідної професійної етики.

Теми рефератів:

1. Професія (за вибором студента) як сенс життя.
2. Корпоративна культура: історичний та теоретичний аспект.
3. Корпоративна культура в східній та західній культурі.
4. Феномен «кар'єризму» в професійній діяльності.
5. Професійна відповідальність: моральна, громадянська, кримінальна.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika

2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Основи професіографії : навч. посіб. К., 1997.
7. Федоренко Е. П. Профессиональная этика. К., 1983.

Заняття 2

1. Моральний конфлікт, його особливості. Способи розв'язання.
2. Етичні дилеми в професійній діяльності.

Основні поняття для опрацювання: *конфлікт, моральний конфлікт, дилема, етична дилема, цінності, ієрархія цінностей, конфіденційність, тактовність, порядність.*

У першому питанні доцільно з'ясувати загальне визначення конфлікту, його види, серед яких розглянути сутність та особливості морального конфлікту. Моральний конфлікт засвідчує наявність суперечності, і як такий може бути визначений як зіткнення моральних норм (цінностей) в індивідуальній та суспільній свідомості, що пов'язане з боротьбою мотивів та вимагає морального вибору однієї із двох взаємно заперечних форм поведінки, або однієї із двох моральних цінностей. Це зіткнення між протилежно спрямованими й усвідомленими бажаннями, можливостями, обов'язком людини (формульно – це конфлікт між «хочу», «можу», «треба (мушу)»). Слід зазначити особистісний характер морального конфлікту, адже його ареною завжди є свідомість окремої людини. Індивід сам повинен визначити свою позицію та лінію поведінки. Існують два види моральних конфліктів: зовнішні та внутрішні

(внутрішньо- та міжособистісні). Перші не є суто моральними, оскільки в них відсутні деякі аспекти власне моральних конфліктів. Зовнішні конфлікти виявляються як гострі моральні суперечності між людьми. Вони відображають розходження ціннісних орієнтацій окремих особистостей, соціальних груп. Для зовнішнього конфлікту характерно заперечення правильності протилежних переконань, поглядів, цінностей, ідей. Природа внутрішніх конфліктів інша, їх джерелом є складність самих мотивів особистості, що знаходяться у підпорядкованості та супідрядності один до одного. Специфіка внутрішнього конфлікту полягає в тому, що для нього характерна боротьба цінностей, норм, мотивів, які особистість визнає правильними. Слід додати, що за своєю природою моральні конфлікти несуть у собі елементи об'єктивності, тобто вони деякою мірою не залежать від волі та свідомості окремої людини, оскільки шляхи розв'язання моральних конфліктів не є байдужими для оточення, вони зачіпають інтереси не тільки носія конфлікту, але й інтереси інших людей, набуваючи суспільного характеру. Слід звернути увагу на складність морального конфлікту, яка полягає не в незнанні деяких норм моралі, через що людина не в змозі зробити вибір, не в тому, що вона не воліє виконувати вимоги моралі, а в необхідності розв'язувати зіткнення цих вимог. Важливо зазначити, що розвиток конфлікту вимагає його вирішення. Засобом розв'язання конфлікту є правило – «з двох лих обрати менше». Менше зло не є добро, але воно являє собою компроміс у тих випадках, коли гармонія принципово неможлива для учасників конкретної ситуації. Складнішою є ситуація вибору між добром і добром. Тут можливі два варіанти: різні «види добра» можуть знаходитись на різних щаблях ціннісної ієрархії і в такому разі вибір зробити легше: «нижчими» цінностями спокійно поступаються заради «вищих». Але вибір між цінностями рівними за значенням – це завжди важкий внутрішній конфлікт і людина відчуває напруження, оскільки має передбачити наслідки свого вибору. Тут є ризик, оскільки яку б цінність людина не поставила

на перше місце у своєму виборі, вона завжди буде шкодувати про ту цінність, якою знехтувала. Загальним принципом у вирішенні моральних конфліктів висувається положення про ієрархію моральних цінностей, систему переваг. У практичній площині це постає як «дилема пріоритетів»: суспільного інтересу перед приватним або навпаки.

У другому питанні розглядаються етичні дилеми в професійній діяльності. Дилема (з грец. двічі та положення) – переносно: необхідність вибору між двома можливостями. У логіці – це судження, де предмету приписуються дві ознаки, які є суперечностями, і виключають можливість третього. Для усвідомлення людиною дилеми необхідна наявність двох рівноцінних для неї альтернатив. В іншому випадку ситуація буде складною, але не дилемою. Етична дилема у професійній діяльності – це ситуація, в якій суб'єкти діяльності мають різні, але однаково важливі інтереси, вимоги й цінності. Крім того, можуть не збігатися особисті та професійні цінності людини (фахівця). Основні проблемні галузі, де виникають етичні дилеми: випробування лояльності особи на стику конфлікту інтересів, конфлікт між особистими та професійними цінностями, конфлікт обов'язків та очікувань (сподівань), професійні знання та права людини, різні релігійні погляди, невідповідність етнокультурних традицій учасників соціальної дії, розподіл обмежених ресурсів, вибір ефективного методу діяльності тощо. Зверніть увагу, що етичні дилеми мають тривірневий характер для тих професійних груп, об'єктом діяльності яких є людина (духовний світ особистості). Особливої складності вони набувають тому, що поведінка членів таких професійних груп характеризується їх відношенням до об'єкта праці (і через нього до суспільства), а також взаєминами всередині цих професійних груп. Їхня діяльність регулюється сукупністю особливих вимог, додаткових норм. Особлива увага приділяється моральним якостям працівників тих професій, які пов'язані з правом розпоряджатися життям людей, значними матеріальними цінностями. Оскільки їх діяльність означає

вторгнення у внутрішній світ людини, то моральна відповідальність набуває тут вирішального значення.

Поміркуйте над наступними питаннями:

1. Охарактеризуйте види моральних конфліктів.
2. Порівняйте внутрішньоособистісний та міжособистісний конфлікт. Які суттєві відмінності між ними?
3. Які способи вирішення морального конфлікту?
4. Що таке «дилема пріоритетів»: суспільне vs приватне?
5. Що таке професійні дилеми?
6. У чому особливість етичних дилем у професіях, об'єктом яких є людина?
7. Які, на Вашу думку, чесноти важливі для успішної професійної діяльності?

Теми рефератів:

1. Конфлікт як соціальний феномен.
2. Моральний конфлікт: витоки, особливості, шляхи вирішення.
3. Етичні дилеми в професійній діяльності (та чи інша професія – за вибором студента).
4. Професійний успіх як морально-етична проблема.

Література:

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
4. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
5. Основи професіографії : навч. посіб. К., 1997.
6. Федоренко Е. П. Профессиональная этика. К., 1983.

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ (ЗАЛІКУ)

1. Поняття та предмет етики.
2. Етика та «ethos».
3. Структура етики. Прикладна етика як етап розвитку етичного знання.
4. Місце і цінність етики в системі сучасного гуманітарного знання.
5. Мораль як соціальний феномен і спосіб людського буття.
6. Поняття моралі. Мораль та моральність.
7. Структура та функції моралі.
8. Особливості моральних норм. Норми категоричні, імплікативні, консенсуальні.
9. Добро та зло – бінарний код моралі.
10. Суцце та належне як категорії етики.
11. Обов'язок. Відповідальність.
12. Поняття справедливості. Зрівняльна та розподільча справедливість.
13. Справедливість як соціальна цінність.
14. Честь і гідність як форми моральної самосвідомості.
15. Совість, сором як моральний вимір самосвідомості.
16. Соціальні цінності: солідарність, довіра.
17. Толерантність і повага як виміри людського спілкування.
18. Поняття свободи. Свобода волі.
19. Поняття вчинку. Вчинок і поведінка.
20. Проблема співвідношення цілей та засобів: основні моделі та їх характеристика.
21. Поняття, структура та види комунікації.
22. Комунікація та спілкування.

23. Етичний вимір комунікації.
24. Норми комунікативної етики.
25. Етика діалогу. Діалог як мовна та етична категорія.
26. Соціальна та індивідуальна етика, їх діалектичний взаємозв'язок.
27. Комунікативно-інформаційна культура особистості.
28. Мораль і право.
29. Проблема людської гідності та прав людини.
30. Етика та політика.
31. Етика та економіка.
32. Етика для технічної цивілізації. Техноетика.
33. Етика та екологія: нові вимоги до етики в умовах екологічної кризи.
34. Проблеми насильства та ненасильства, їх осмислення у сучасній етиці.
35. Поняття професійної етики. Професійний етос.
36. Поняття корпоративної культури.
37. Деонтологія. Професійна деонтологія.
38. Моральний конфлікт, його особливості. Способи розв'язання.
39. Етичні дилеми в професійній діяльності.
40. Універсальні та спеціальні етичні вимоги в професійних кодексах моралі.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Баранова Н. М. Етика. https://pidru4niki.com/81021/etika_ta_estetika/etika
2. Етика : навч. посіб. / за ред. В. О. Лозового. К., 2002.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.
4. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 384 с.
5. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посібник. К. : Либідь, 2006. 400 с.
6. Мовчан В. С. Етика : навч. посіб. К. : Знання, 2007. 483 с.
7. Основи професіографії : навч. посіб. К., 1997. 202 с.
8. Федоренко Е. П. Профессиональная этика. К., 1983. 187 с.

Допоміжна література

1. Бистрицький Є., Зимовець Р., Пролєєв С. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. 416 с.
2. Віктор Малахов. Діялогічне спілкування та його роль у досягненні суспільного примирення й порозуміння. *Україна модерна*. Вип. 26. С. 118–140. https://uamoderna.com/images/archiv/26-2019/UM-26-druk%20118-140_compressed.pdf
3. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. К. : Лібра, 2003. 248 с.
4. Історія філософії: сучасні комунікативні вчення : навч. посібник / Ю. О. Шабанова, І. А. Яременко, Н. Ю. Тарасова. Д. : Національний гірничий університет, 2012. 120 с.

5. Йонас Г. Етика відповідальності. К. : Либідь, 2001. 324 с.
6. Йонас Г. Принцип відповідальності: у пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ : Лібра, 2000. 400 с.
7. Цивілізаційні виміри моральності: зміна парадигм : монографія / В. А. Малахов та ін. ; Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ : Наукова думка, 2007. 159 с.
8. Култаєва М. Карл-Отто Апель: мистецтво жити у модусі дискурсивної етики. *Філософська думка*. 2022. № 2. С. 52–65.
9. Левченко А., Левченко М. Комунікативна філософія в контексті утвердження принципів гуманізму. *Вісник Львівського університету*. Серія Філософ.-політолог. студії. 2018. Випуск 21. С. 52–56.
10. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / Ніклас Луман (пер. з нім. М. Бойченко, В. Кебуладзе). Київ : Дух і літера, 2011. 336 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. <https://dumka.philosophy.ua>
2. <https://pidru4niki.com>
3. <http://www.journal.philosophy.ua>
4. <http://bystrytsky.org/haber22.htm>

ЗМІСТ

Тема 1. Поняття та предмет етики.....	3
Тема 2. Поняття, структура і функції моралі.....	5
Тема 3. Етичні категорії.....	9
<i>Заняття 1.....</i>	<i>9</i>
<i>Заняття 2.....</i>	<i>12</i>
<i>Заняття 3.....</i>	<i>15</i>
Тема 4. Моральні проблеми людської діяльності (4 год).....	20
<i>Заняття 1.....</i>	<i>20</i>
<i>Заняття 2.....</i>	<i>23</i>
Тема 5. Феномен комунікації: етичний вимір (4 год).....	27
<i>Заняття 1.....</i>	<i>27</i>
<i>Заняття 2.....</i>	<i>30</i>
Тема 6. Соціальна етика суспільного життя (6 год).....	34
<i>Заняття 1.....</i>	<i>34</i>
<i>Заняття 2.....</i>	<i>38</i>
<i>Заняття 3.....</i>	<i>42</i>
Тема 7. Професійна етика. Моральні аспекти професійної діяльності (4/6 год).....	47
<i>Заняття 1.....</i>	<i>47</i>
<i>Заняття 2.....</i>	<i>51</i>
Питання до підсумкового контролю (заліку).....	55
Рекомендовані джерела інформації.....	57

Навчальне видання

КУРИЛЕНКО Тетяна Василівна

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**до семінарських занять з навчальної дисципліни
«Соціальна та комунікативна етика»**

Комп'ютерне верстання *Н. М. Ковальчук*

Коректор *О. Є. Вакула*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 3,49. Вид. № 23. Зам. № 0210-50.
Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
просп. Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54007
E-mail : publishing@nuos.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6402 від 19.09.2018 р.